

ALMANYA, FRANSA VE İTALYA'DA VAHDET-İ KAZA NASIL TEMİN EDİLDİ?*

Şevket Memedali Bilgişin **, haz. Niyazi Varoğlu - Mert Burak Ersan - Beyza Nur Bıyık***

Almanya'da Vahdet-i Adlî Nasıl Temin Edildi?

Vahdet-i siyasiye temin edilmezden evvel Almanya'da hukukî bir vahdet dahi mevcut değildi. Siyasî müteaddit kümelere, devletlere dağılmış olan muhtelif Cermen zümrelerinin tatbik etmekte oldukları hukuk sistemleri, mahallî teamüllerin doğurmuş olduğu ve bi'n-netice muhtelif ictimai muhitlere göre hususiyetler irâe eden Cermen hukukundan ibaretti.

* Bu çalışmada, Şevket Memedali Bilgişin'in -dizi halinde düşünülmüş- üç yazısı biraraya getirilmiştir. 1923 yılının Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında yayınlanan yazıların künyeleri: "Almanya'da Vahdet-i Adlî Nasıl Temin Edildi?", *Ceride-i Adliye*, sy. 10, Mayıs 1339, s. 466-469; "Tarih-i Hukuk Mebâhisinden, Fransa'da Vahdet-i Adlî Nasıl Temin Edildi?", *Ceride-i Adliye*, sy. 11, Haziran 1339, s. 524-528; "Tarih-i Hukuk Mebâhisinden, İtalya'da Vahdet-i Adlî", *Ceride-i Adliye*, sy. 12, Temmuz 1339, s. 557-560. (Yazılar sırasıyla Beyza Nur Bıyık, Mert Burak Ersan, Niyazi Varoğlu tarafından Latin harflerine aktarılmıştır). Bilgişin, diziyi başlarken telif sebebini "Kavânîn-i adliyemizin ıslahı mevzubahis olduğu bu sıralarda, ıslahat-ı adliyelerini bizden evvel ikmal eden Garb düvel-i mütemeddinesinin gayeye vusûl için takip ettikleri yolları tedkik etmeyi faideden hâlî göremedim" ifadeleriyle belirtmiş; programını "Almanya'dan başlayarak teakub edecek nüshalarda aynı usul dairesinde Fransa, İtalya, İsviçre ilh... gibi Garp milletlerinin ıslahat-ı adliye tarihçelerini tedkik ve izaha gayret edeceğim" şeklinde belirlemiştir. Ağustos 1923'te yayımlanan "Kanunlarımızda Vahdet Prensibi" adlı yazısında İsviçre'ye kısaca temas etmekle yetinmiştir. Ayrıca bkz. Ali Adem Yörük (Haz.), "Hukuk Reformu Metinleri 17: Şevket Memedali Bilgişin'in Türk Hukuku Tasavvuru ve Muasır Hukuk İlmi Üzerinden Vahdet-i Adlî Arayışı (1922-1923)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, bu sayı.

** Şevket Mehmed Ali, İhsaiyât ve Müdevvenât-ı Kanuniye müdürü.

*** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi; Niyazi Varoğlu ve Mert Burak Ersan dördüncü sınıf, Beyza Nur Bıyık ikinci sınıf öğrencisi.

Rönesans (Yeni Hayat) devrine kadar Almanya'nın her tarafında tatbik edilen hukuk sistemleri Cermen hukukundan ibaret olduğu halde Rönesans cereyanlarıyla Roma hukukunun da Almanya'ya nüfuz etmeye başladığını müşahade ediyoruz. Yek-nazarda Alman ruhuna pek yabancı olan Roma hukukunun ne gibi saikaların taht-ı tesirinde Almanya'ya duhûl ettiği şâyân-ı tedkik bir meseledir:

1. Tedricen bütün Alman hayatını istila ederek eski Cermen hukukunu pek esaslı bir surette kal' eden ve bütün Almanya'da vahdet-i adlî esaslarını kuran Alman Kanun-ı Medenîsini vücûda getiren Roma hukukunun bir hulûl-i muslihâne ile Almanya'ya duhûlü her şeyden evvel hukukşinasların mahsul-i tesirâtıdır. Rönesans hareketlerinin başında Eski Yunan ve Roma ulema ve üdebâsını tedkik ve tettebbu etmek iştiağı vardı. Bu saikle gençler, hukuk tahsili için kadim Romalıların memleketleri olan İtalya'ya gitmeyi tercih ettiklerinden birçok Alman gençleri İtalya darülfünunlarında Roma hukuku tedrisatıyla feyz-yâb olarak memleketlerine avdet ediyorlardı. Az zaman sonra Alman mahkemelerinde mühim mevkiller işgal etmeye başlayan bu genç simalar, müşkilleri bir sevk-i tabîî ile Roma esasât-ı hukukiyesi dairesinde halletmeye başladılar.

Esasen kurûn-ı kadime medeniyetlerine karşı halkta dahi ma'şerî bir incizâb mevcut olduğundan genç hukukşinasların Roma hukuku esaslarına tevfikân verdikleri hükümler âmmenin kabulüne mazhar oldu.

2. Alman imparatorları "Mukaddes Roma İmparatoru" ünvanını taşıdıklarından Roma hukukunun Almanya'ya duhûlü imparatorların âmâl-i şâhânelerine de tevafuk ediyor ve bi'n-netice mazhar-ı tervicleri oluyordu.

3. Yeni Hayat cereyanları Avrupa iktisadiyatını yeni baştan uyandırmış olduğundan günden güne tevessü etmekte olan ticaret hayatının tevlid ettiği yeni ihtiyaçları eski Cermen hukukunun ibtidaî kaideleri tatmin edemediğinden Roma hukuku tüccar sınıfını da daha ziyade tatmin edecek bir mahiyette idi.

Bu suretle umumî bir kabule mazhar olan Roma hukukunun Almanya'ya duhûlünü muayyen bir tarihle göstermek gayr-i kâbildir; o, yavaş yavaş, adeta damla damla nüfuz etmiş ve nihayet on beşinci asrın nihayetlerine doğru bu emr-i vâki olmuştu.

Roma hukukunun hulûlü karşısında eski Cermen hukuku da büsbütün mevkiini kaybetmedi. Roma hukukunu yürüten dimağlar ilim hakikatleriyle tenemmüv etmiş olduklarından asırlardan beri halkın ma'şerî ruhuyla telâsuk

eden Cermen hukukunun bir hamle ile ortadan kalkamayacağını kolaylıkla takdir ederek eski ve yeni hukukun tesâdümünde kavâid ve nazariyât-ı ilmiye itibarıyla Roma hukukuna ve ahkâm-ı fer'îye hususunda da Cermen hukukuna istinat etmek suretiyle bu iki yabancı hukuk arasında memleketlerinin ihtiyacâtına göre ilmî bir ahenk tesis etmeye çalıştılar ve muvaffak oldular. On dördüncü, on beşinci asırlardan beri ilerlemekte olan bu ilmî hareket sayesinde bir taraftan Roma hukuku yeni muhitin icabâtına göre istihalelere uğrayarak “muasır Roma hukuku” vücûd bulmağa başladığı gibi diğer taraftan Cermen hukuku üzerinde ilmî tettebular icra edilerek yeni eserler vücûda getirildi. Ez-ân-cümle Hermann Conring'in Latince telif ettiği *De Origine Juris Germanici* namındaki eseri Cermen hukuku üzerine yazılmış ilk ilmî kitap olarak gösterilebilir. Nihayet 1714'te Wittenberg Darülfünunu'nda Cermen hukuku için de ayrı bir kürsü ihdas edildi.

Muhtelif Alman Hükümetlerinde Hukukiyâtın Geçirdiği Tekâmül Devreleri

Prusya: Büyük Friedrich câlis-i saltanat olur olmaz girişmiş olduğu umumî ıslahat meyanında bilhassa adlî ıslahata hususi bir ehemmiyet atfederek nazırı Cocceji'yi bir mecelle-i hukuk-ı medeniye tanzimine memur etti. Mumaileyhin uzun mesai neticesinde vücûda getirdiği lâyiha-i kanuniyenin ilk kısmı 1794 tarihinde tab' ve neşr edilerek umumun nazar-ı tedkik ve tenkidine arz edildi. Lakin Cocceji eserini ikmal edemedi vefat ettiğinden 1780 tarihinde Suarez'in riyaseti altında teşekkül eden komisyon marifetiyle yeni bir lâyiha ihzarına başlandı. 1784-88 tarihlerinde komisyonun ihzar ettiği lâyiha neşredilmiş ve hatta “Allgemeine Gesetzbuche für die Prusichen Staden” namıyla kanuniyeti dahi tasdik edilmiş ise de mevki-i tatbiki vaz' edilemediğinden yeniden tadilata lüzum hasıl oldu. İki sene kadar tadilat ile uğraşıldıktan sonra 5 Şubat 1794 tarihinde muaddel şekli neşredilerek mezkur sene Temmuz ibtidasında mevki-i tatbiki vaz' edildi. Bu kanun, “Allgemeine Landrecht für die Prusichen Staden” ünvanıyla şöhret kazanarak bütün Almanya için ahkâm-ı umumiye i'dâdına dahil oldu.

Bu kanun tamamıyla milli bir kanun idi; ahkâm-ı esasiyeyi tespit etmekle beraber birçok ahval-i hususiyede mahallî eski hukuk ahkâmını serbest bırakıyordu; fakat hukukî, cezaî ve hatta idarî ahkâmı da şâmil olduğundan

kanun-ı medenî olmaktan ziyade mufassal bir mecelle-i kavânî idi.

Bavyera: Umum-ı Almanya'yı istila eden Roma hukuku cereyanı tabiatıyla Bavyera'ya dahi sirayet etti. Henüz bir mecelle-i ahkâm-ı adliyye malik olmadıklarından, hakimler, hukukşinaslar Cermen ve Roma hukuklarının imtizacından tevellüd eden ve Landrecht ıtlak olunan mahallî hukuk-ı teamüliye ahkâmını tatbik ediyorlardı.

On sekizinci asır evasıtına doğru Üçüncü Maximilian devrinde “Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis” namıyla hukuk-ı medeniye ahkâmını şamil bir kanun vücûda getirilmiş ise de işbu kanun ihtiyacât-ı adliyyeyi kâfi derecede tatmin edecek kadar tam olmadığından inde'l-hâce Roma hukukundan istinbat-ı ahkâm edilen usulü bizzat kanun tarafından kabul edilmişti. Hukukşinas von Kreitmeier'in himmetiyle 1751'de bir kanun-ı ceza ve 1753'te usul-i muhakemat ve teşkilat-ı adliye kanunları vücûda getirildi.

Bu kanunlar her ne kadar mahallî hukuk-ı teamüliye ahkâmından mülhem iseler de isimlerinin bile Latince olmasından istidlal edileceği vechile tamamıyla Roma hukukunun nüfuzu altında kaldılar.

Bar Dükalığı: Burada doğrudan doğruya Fransız Kanun-ı Medenîsi tercüme edilerek “Badisches Landrecht” unvanı altında bir kanun-ı mahallî gibi tatbik ediliyordu. Mamâfih, âdât-ı mahalliyeye mugâyir olan ahkâm, ez-cümle izdivac haricinde vücûda gelen çocukların peder-i tabîîlerini taharri memnûiyeti kabîlinden kaideler ref' edilmiştir.

Saksonya: Hukukşinas Hild'in mesaisi ile 1863 tarihlerine doğru bir kanun-ı medenî lâyihası vücûda getirilmiş idi. Bu ilk lâyiha bazı nevakısı haiz olduğundan reddedilmiş ise de mumaileyh Hild tarafından ba'de'l-ıslah tanzim edilen ikinci lâyiha kabul edilerek 1863'te kanuniyeti resmen ilan edildi. İşbu kanun hukukî manasında vücûda getirilmiş ilk “Code Civil” (Mecelle-i Ahkâm-ı Medenî) addedilmektedir. Çünkü bu sıralarda Bavyera'da el-ân Roma hukuku tatbik edilmekte olduğu gibi 1894 tarihli Prusya Kanunu da “Code Civil” olmaktan ziyade mecmua-i kavânî şeklinde idi.

Hukukî Vahdet Hareketleri ve Kanun-ı Medenî İhzârâtı

Siyaseten birçok hükûmetlere münkasım Almanya ber-vech-i bâlâ muhtasaran izah edildiği vechile hukuk sahasında dahi müttehid bir kitle halinde değildi. Her hükûmetin kendine mahsus kanunları mevcut olup yek-

diğerinden ayrı birer hayat-ı adliyyeye malik idiler. Roma hukuku tettebbuâtıyla başlayan yeni cereyan bütün Almanya'da ilmî bir hareket vücûda getirdi. Leipzig Darülfünunu'nda Profesör Windscheid, Berlin Darülfünunu'nda Profesör Derenbourg, Savigny, Heidelberg'de Profesör Thibaut ilh... hukukşinaslar kürsi-i tedrislerindeki takrirleriyle, neşrettikleri eserlerle müfid bir münakaşa-i ilmiyyeye başladılar:

Napolyon istilalarıyla halkta uyanan vatan ve ittihad hisleri, senelerden beri için için devam etmekte olan hukukî hareketleri de aynı noktaya doğru cezbederek adlî vahdet fikirleri günden güne neşv ü nema buluyordu. Bu sıralarda (1814) Profesör Thibaut'nun neşrettiği *Almanların Umumî Bir Hukuk-ı Millîye İhtiyaçları* namındaki eser, münakaşayı hâd bir şekle soktu. Thibaut, Heidelberg Darülfünunu'nda Roma hukuku müderrisi olduğundan eserinde tedrisat nokta-i nazarından Roma hukuku tettebbuâtının fevaid ve elzemiyetinden bahsediyorsa da tatbikat itibarıyla Alman ruhunu daha ziyade tecelli ettirebilen, ihtiyacât-ı zamana muvafık milli ve vahdanî bir hukuk sistemine ihtiyaç hasıl olduğundan bahsediyor ve bütün Almanya için müşterek bir mecelle-i ahkâm-ı medeniye tanzimini müdafaa ediyordu. Thibaut'nun bu tezine mukabil hukukşinas Savigny, *Kanun ve İlm-i Hukuk Hakkında Zamanımızın Telakkiyatı* namında neşrettiği bir eserle Thibaut'nun fikirlerine itiraz etti. Savigny'nin nokta-i nazarına göre bütün Almanya için müşterek bir kanun-ı medenî vücûda getirmek ittihad-ı milli mefkuresine muvafık olmakla beraber kavânîn, yeşil masa etrafında toplanan birkaç zatın indî kararlarıyla hayat bulmaz; hukuk, tabiî ihtiyaçlarla halkın ruhundan çıkar ve orada yaşar; bu hususta hukukşinasların vazifesi, milletin ma'şerî ruhunda tecelli ve tenemmüv eden esasat-ı hukukiyeyi, bir maden taharri eder gibi arayıp bulmak, tespit etmektir. Halbuki Almanya'da başlayan müşterek ve milli hukuk cereyanları henüz, ictimaen, bir ma'şerî şe'niyet vücûda getirememiştir. Gayeye vusûl için biraz daha beklemek ve çok çalışmak lazımdır.

Savigny'nin fikirleri ihraz-ı galibiyet etmekle beraber vahdet cereyanlarını biraz daha teşci ve teşdid etti. Hukukşinaslar her tarafta çalışmaya başlayarak risaleler, mecmualar, kitaplarla vaziyeti ilmen tavzih ederek halkı tenvir etmeye gayret ettiler. Nihayet 1849 tarihinde Frankfurt'ta ictima eden meclis bütün Almanya için umumî bir ticaret kanunu tanzimine karar verdi ve 1869 tarihinde Şimalî Almanya Konfederasyonu mezkur ticaret kanununu tasdik etti.

Asıl müşkil olan ve birçok fikirlerin tesadüm ettiği saha, hukuk-ı medeniye

meseleleri idi. 1862'de Federal Meclisi bir komisyon teşkil ederek muasır bir mecelle-i hukuk-ı medeniye ihzarına memur etti. Fakat Prusya hükümeti, Federal Meclis'in böyle bir karar ittihazına selahiyetdâr olmadığından bahisle itiraz ederek komisyona iştirak etmedi. Buna rağmen komisyon mesaisine devam ederek 1863-66 tarihlerinde muktezi lâiyhayı ihzar etti ve "Der Dresdner Entwurf" (Dresden Lâiyhası) namı altında neşretti. Hukuk-ı medeniye yalnız vacibat kısmını muhtevi olan bu proje, kanuniyet iktisap edemediyse de bilahare Alman Kanun-ı Medenîsi'nin ihzarında bâis-i istifade olmuştur.

1867 tarihinde Şimalî Almanya Kanun-ı Esasîsi federal devletin selahiyetleri meyanında vekaile müteallik bir kanun tanzimini de idhal ettiği gibi 1871 İmparatorluk Kanun-ı Esasîsi aynı selahiyeti kabul etti. Nihayet 1873'te mebus Lasker'in mücahedâtı neticesinde bütün hukuk-ı medeniye sahasında müşterek bir kanun vücûda getirmek selahiyetini hükümete bahşeden bir madde-i kanuniye Kanun-ı Esasî'ye ilave edildi. Bu suretle başlayan kanun-ı medenî istihzarâtı on dört sene mütemadiyen devam etti. Evvela beş hukukşinastan mürekkep bir komisyon teşkil edilerek ilk teklif esasları ihzar edildi. Bunu müteakip hukukşinas Pa'ın riyaseti altında diğer bir heyet teşkil edilerek muhtelif cereyanları temsil eden mütehassıslar heyete iştirak ettirildi. Bunlardan ikisi Fransız hukukunda mütehassıs, diğer ikisi Prusya hukukunda, ikisi de Saksonya hukukunda mütehassıs olarak iştirak ettirildiği gibi üç murahhas da ahkâm-ı umumiye ve hukuk-ı müşterek (Droit Commun) temsil ediyorlardı.

Bunlardan mâadâ Profesör Windscheid Roma hukuku mütehassısı, von Roth Cermen hukuku mütehassısı olarak komisyona dahil oldular. Komisyon mesaisini beş kısma taksim ederek (ahkâm-ı umumiye, arazi, aile, vekaib, feraiz) beher kısma ait lâiyhanın tanzimini mütehassıslarına havale etti. Nihayet takriben on bin sayfalık bir esbab-ı mucibe lâiyhasıyla muktezi hukuk-ı medeniye projesinin ihzarına muvaffak olunarak 1887'de esbab-ı mucibe lâiyhası telhisan beş cilt derununda neşredildi. Projenin neşrini müteakip müthiş bir tufan-ı itiraz koptu. Çünkü geçen on dört senelik istihzarât devrinde bütün müzakerat hafî olduğundan efkar-ı umumiye kâfi derecede ihzar edilmemişti. Saniyen kanunun muhtelif kısımlarını başka başka mütehassıslar tanzim ettiğinden heyet-i umumiyesinde bir ahenksizlik nümâyân oluyordu. Von Gierke'in itirazı bilhassa şâyân-ı dikkat idi. Mevki-i şahsîsi itibarıyla haiz-i nüfuz olan mumaileyh, lâiyhanın pek ağır ve anlaşılmasa bir lisanla yazıldığından ve ictimâî bir gaye takip edecek yerde fazla infiradî bir meslek takip ettiğinden

bahisle lâiyhayı şiddetle tenkit etti. Tenkidât teakub ettiğinden nihayet Federal Meclisi mezkur lâiyhayı ıslah ve tashih maksadıyla yeni bir komisyon vücûda getirdi; bu defa hafî celseler hatasına düşölmeyle komisyonun münakaşat ve mukarreratı her hafta *Reichsanzeiger* mecmuasıyla neşredilmeye başlandı. Bu komisyon da 1890 ıla 1895 tarihine kadar mesaisine devam ederek 95'te ikinci projeyi ihzar ve tab' ederek meclise arz etti. Hukukşinas Spahn'ın riyaseti altındaki adliye komisyonu projenin tedkikatını elli üç ictimada ikmal ederek Heyet-i Umumiye'ye arz ettiğinden 1 Temmuz 1896 tarihinde Reichstag Meclisi tarafından ve sene-i mezkure 14 Temmuz'unda da Bundesrat Meclisi tarafından kabul ve tasdik edilerek 19 Ağustos 96'da resmen neşredildi. Alman Mecelle-i Hukuk-ı Medenîsi namıyla maruf olan bu kanun, 1 Kanunısanı 1900 tarihinden itibaren mevki-i tatbiki vaz' edildi.

Bazı Mülahazat

1900 ibtidasında mevki-i tatbiki vaz' edilen Alman Kanun-ı Medenîsi beş kısma taksim edilmiştir. Bu usul Roma hukukundaki Pandekt taksimâtıdır.

1. Ahkâm-ı umumiye; diğer kısımlarda kâbil-i tatbik olan ve her birisinin noksanını ikmal eden ahkâm-ı umumiyeden bâhistir. Bu kısım Roma hukuku esaslarına göre tanzim edilmiştir.

2. Hukuk-ı şe'niye; arazi ve mülkiyet bahislerini muhtevi olup hukuk-ı mahalliye ahkâmı faik bir surette mahsustur.

3. Vecaib; bu mebhasta da Roma hukuku ahkâmı daha ziyade icra-yı tesir etmiştir.

4. Aile hukuku.

5. Feraiz; bu iki mebhasta Alman hukuku ahkâmı kabul edilmiştir.

Görölüyor ki, Alman hukuk-ı medenîsi Roma ve Cermen hukuklarının memzûc bir surette tesirâtı altında kalmıştır. Fakat Roma hukukunun tesirâtı daha ziyade nümâyân olmaktadır.

*

Fransa'da Vahdet-i Adlî Nasıl Temin Edildi?

Avrupa memalik-i mütemeddinesinde tatbik edilmekte olan kanunlar başlıca iki mühim menbaa maliktirler: Roma hukuku ve Cermen hukuku.

Roma hukukundan maksat; Roma'nın tarih-i tesisinden (kable'l-milad 753)

İmparator Justinianus'un vefatına kadar (ba'de'l-milad 565) Roma İmparatorluğu dahilinde ve mezkur imparatorluğun hükümrân olduğu memleketlerde tatbik edilen müessesât-ı hukukiyenin hey'et-i mecmuasıdır.

Cermen hukuku da, bilhassa vasatî Avrupa'da yaşayan Cermen ırkına mensup akvamın hukuk-ı ırkiyelerinden ibarettir.

Bu iki esaslı menbâdan mâadâ Garp hukukuna bilhassa hukuk-ı aile gibi hususâtta icra-yı tesir eden üçüncü bir menba daha gösterilebilir ki o da Katolik Kilisesi'nin esasât-ı hristiyanîye dairesinde tatbik etmekte olduğu Kilise hukukudur (*Droit canonique*). Bu üç hukuk sistemi memalik-i Garbiye kavânin-i medenîyesinin hemân kâffesinde icra-yı tesir eylemiştir. Lakin, bazen Roma hukukunun bazen Cermen hukukunun tesirâtı diğerine faiktir. 1880 tarihinde Glasson tarafından yapılan bir taksime nazaran Avrupa hükümetleri üç sınıfa ayrılıyor:

1. Roma hukukunun tatbik edildiği memleketler: İtalya, İspanya; Portekiz, Yunanistan ve Romanya.

2. Roma hukukunun icra-yı tesir edemediği memleketler: İngiltere, İskandinavya, Rusya.

3. Roma ve Cermen hukuklarının memzûc tesirâtı altında kalan memleketler: İsviçre, Fransa, Almanya, Avusturya.

Mamâfih bunu kat'î bir tasnif addedemeyiz. Çünkü 1864 tarihinde Romanya, Fransız hukuk-ı medenîyesi esasâtını kabul etmekle üçüncü sınıfa girmiş olduğu gibi 1889 tarihinde İspanya da Fransız hukuk-ı medenîyesi ile Cermen Hukuku esasâtından mülhem bir hukuk-ı medenîyeye malik oldu. Hatta son İtalya Kanun-ı Medenîsinin dahi Fransız Code Civil'inin tesirâtı altında bulunduğu sırası gelince izah edilecektir. Tetkikât-ı ahîre İngiltere hukukunun da Roma Hukuku tesirâtından büsbütün âzâde kalmadığını irae etmektedir. Glasson'un tasnifi, Roma ve Cermen hukukunun faik ve memzûc bulundukları mıntıkaları irae etmek itibariyle şâyân-ı istifadedir. Tedkikât ta'mik edilecek olursa görülüyor ki bu iki hukuk sistemi arasındaki faikiyet mücadelesi coğrafi mıntikalar itibariyle tehâlûf ettiği gibi tarihî devir itibariyle de değişir. Bundan evvelki makaleyi bu hususta Almanya'da mevcut cereyanların tedkikine hasretmiştim, bu makalemiz de Fransa'ya tahsis edilecektir.

Tarih-i hukuk nokta-i nazarlarından Fransa iki mühim mıntıkaya tefrik ediliyor:

1. Loire Nehri'nin şimaline müsadif aksâmda Cermen Hukuku ma'mûlün-

bih olduğundan bu kısma hukuk-ı teâmüliye memleketi (*Le pays de droit coutumier*) itlak olunur.

2. Mezkur nehrin cenubundaki aksam-ı memalikede hukuk-ı mektûbe memleketi (*Le pays de droit écrit*) tesmiye olunur. Cenub kısmına hukuk-ı mektûbe memleketi tesmiye olunmasının sebebi buralarda Roma hukukunun ma'mûlün-bih olmasındandır. Roma hukuku ise mektûb olduğu gibi buna beyne'l-hükkam hakikat-ı mektube (*ratio scripto*) tesmiye olunurdu. Hakikat-i hal Roma hukuku buralarda kanun mahiyetinde olmayıp bi'l-mukabele Bordeaux ve Marsilya teâmülleri gibi hukuk-ı ırkiyenin de bir yeri vardı.

Edvar-ı tarihiye itibariyle Fransız tarih-i hukuku üç devreye taksim edilebilir.

1. Hukuk-ı kadîme devresi.
 2. Hukuk-ı mutavassıta devresi.
 3. Yeni hukuk veya millî hukuk devresi.
- O halde bu üç devreyi ayrı ayrı tedkik edelim.

Hukuk-ı Kadîme Devresi (Période du droit ancien)

Bu devrin mebdelerinde Romalıların Gaule arazisini istila etmeleri üzerine Roma hukuku eski Selt hukuku mevkiine kaim olduğu gibi barbar istilalarını müteakip Cermen hukuku da şimal eyaletlerinde nüfuzlu bir mevki işgal etmeye başladı. Bi'n-netice bu devrede yetişen hukukşinaslar iki kısma taksim edilir:

Bir kısmı Roma hukuku üzerinde tedkikât ve tettebbuâtta bulunarak bu sahada mühim eserler neşreden hukukşinaslardır. Bunlara Romanist diyorlar; en meşhurları Cujas, Doneau, Denis Godefroy, Jacques Godefroy ve Domat olup cümlesi Protestan mezhebinden olduğundan Saint-Barthelemy Vakası üzerine Fransa'yı terke mecbur kalarak Almanya ve İsviçre'ye hicret etmişler ve kısmen Cenevre, Lozan Darülfununlarında kısmen de Almanya'daki merâkiz-i irfanda tedrisâtta bulunarak ilm-i hukuku kardinallerin nüfuzundan kurtararak ona yeni bir saha-i inkişaf teminine çalıştılar.

Diğer bir zümre de Cermen hukuku üzerinde çalışarak mahallî teâmülleri tedkik ve tevsike gayret ettiklerinden bunlara da Cermanist diyorlar. En meşhurları Charles Dumuolin, Guy Coquille, Loiseau namındaki hukukşinaslar olup asırlarının şöhret-şiar ulemasından ma'duddurlar.

On altıncı asırdan itibaren Fransa'da kralların nüfuzu tevessü ederek siyasî ve adlî her sahada kendini göstermeye başlamıştı. Bu hal bi'z-zarure Fransa'da vahdet-i adlînin teessüsüne medar oldu. Bu meyanda krallar tarafından neşredilen ve vüs'at ve mahiyetine nazaran *ordonnance*, *édit*, *déclaration*, *lettres patentes* namlarını alan emirnameler Fransız hukukiyâtının taknini için atılan ilk mühim hatvelerden ma'duddur. On Dördüncü Louis devrinde meşhur Colbert'in himmetiyle neşredilen emirnameler hakikaten birer kanun mahiyetinde olup hatta bilahare Fransız hukuk-ı medeniyesini taknine çalışanlara model olmuştur. On Dördüncü Louis'in hukukî bir ehemmiyeti haiz olan emirnameleri şunlardır:

1. Usul-i Muhakemât-ı Hukukiye hakkında emirname (1667).
2. Ormanlar ve Miyah hakkında emirname (1669).
3. Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye hakkında emirname (1670).
4. Ticaret-i Berriye Hakkında Emirname (1673).
5. Ticaret-i Bahriye Hakkında Emirname (1681).

On Beşinci Louis zamanında da nazır d'Agueessau'nun mesai ve himemâtiyle hukuk-ı medeniyenin muhtelif mebahisi üzerine emirnameler neşredilmiş ve On Altıncı Louis devrinde aynı tarikte devam edilerek hukuk-ı amme, hukuk-ı medeniye ve cezaiye, usul-i muhakemât ilh... haklarında müteaddid ve müteferrik emirnameler ile vücûda getirilen külliyyât-ı hukukiye ihtilal devrinde adlî vahdet hareketlerini idare eden hukukşinaslar için çok esaslı bir menba olmuştur.

Hukuk-ı Mutavassıta Devresi (Période du droit intermédiaire)

İhtilal-i Kebirin hudûsunu müteakip hayat-ı hukukiyede dahi yeni bir devre açıldı. O zamana kadar asalet, rahbaniyet, feodalite usulleri altında Fransa'da hukuk nokta-i nazarından büyük bir adem-i müsavât mevcuttu. Asırlarca hüküm süren iktisadî ve içtimâî âmillerin taht-ı tesirinde vücûda gelen bu adem-i müsavât hukukî, Montesquieu ve Rousseau'lar gibi ulemanın âteşin tenkitleriyle ruhlara ağır gelmeye başlamıştı. Bu sıkletin taht-ı tesirinde infilak eden ve bütün safahâtı herkesçe malum olan İhtilal-i Kebir, nazariyât-ı hukukiyede yeni prensipler vazetti.

İhtilalin kabul ettiği hürriyet-i vicdan prensibinin bir netice-i tabiiyesi olarak hukukiyâtın dünyevî (*laïcité*) mümkün ve imtiyazât-ı içtimaiyenin

ilgasıyla müsavât-ı hukukiye esası o zamanın velud yeniliklerinden olup hukuk-ı ceza sahasında dahi Latince meşhur “Nulla poena sin lege” düsturu yani kanunun tayin etmediği hususâtta kimseyi tecziye etmemek esası kabul edilerek muasır hukuk ilminin en canlı noktaları teessüs etmiş bulundu.

Hukuk-ı medeniye kısmına gelince henüz Fransa’da umumi bir kanun-ı medenî mevcut değildi. Sâlifü’z-zıkr izahâtten dahi anlaşılacağı veçhile mahkemelerce tatbik edilen ahkâm bazen Roma hukuku bazen teamülî hukuk olduğundan adlî bir âhenksizlik mevcuttu. Krallar tarafından neşredilen emirnameler bazı sahalarda bir dereceye kadar vahdet temin etmiş ise de umumî ve hakikî vahdet-i adlî henüz vücûd bulamamış idi. O zamanlar, tabîî hukuk nazariyesi müdafii olan Grotius, Pufendorf, Thomasius ilh... gibi hukukşinasların eserleri efkâra hakim olduğundan deniyordu ki, mademki kavâid-i hukukiye hakâyık-ı tabîiyeden müstahreçtir; hakikat de cumhuriyet gibi bir ve lâ-yetecezzadır, o halde hukuk da tabiat gibi bütün beşeriyet içindir. Umumi bir mecelle-i hukuk-ı medeniye tanzim etmek lazım.

1791 Meclisi, vücûda getirilecek mecelle hakkında doğrudan doğruya millete müracaat ederek böyle muazzam bir eserin vücûda gelebilmesi için uzun bir zaman herkesin çalışması lazım geldiğini ilan etti. Hukukşinas Cambacérès bu meyanda en ziyade çalışan şahsiyetlerden birisi olup Konvansiyon devrinde muazzam bir lâyiha vücûda getirebildi. Bu lâyiha “Code de la Convention” ünvanıyla meclis-i teşri tarafından kabul edilmiş ise de neşir ve ilanına imkan bulunamadı. Hükümet bu kanunu çok vâsi ve muğlak buluyordu. Hükümetin mukavemeti karşısında Cambacérès, lâyihasını tadil ederek yeni bir proje vücûda getirdi. Bu da kanun olmaktan ziyade ahlak-ı kitabete pek benzediğinden kabul edilmedi. Direktuvar irticacını müteakip Cambacérès, Beşyüzler Meclisi’ne bir üçüncü proje takdim ettiği gibi Jacqueminot tarafından ayrı bir lâyiha takdim edildi. Bunlar mevki-i münakaşaya bile vaz’ edilmedi.

Milli Hukuk Devresi (Période du droit national)

1800’de konsüllerin 24 Termidor tarihli bir emirnamesiyle Mahkeme-i Temyiz azasından Tronchet, Roma hukuku mütehassıslarından Portalis ve Cermen hukuku mütehassıslarından Bigot-Préameneu ile Malville’den mürekkep bir komisyon teşkil edilerek kanun-ı medenî ihzarına memur edildi. Bu komisyon dört aylık yorulmak bilmez bir sa’y neticesinde matlûb lâyihayı

ihzar edebildiler. Bundan ihtilalin acîb fikirleri tamamıyla terk edilerek beşerî olmaktan ziyade millî bir gaye takip edilmiş ve kanun, tabiatın emrettiği veya tesadüfün fırlattığı bir hükm-i indî mahiyetinde telakki edilmeyip tekâmülün ve gayr-i şuurî tenemmüv eden efkâr-ı hukukiyenin ifadesi diye telakki edilmiş olduğundan lâyiha beşeriyet için değil Fransızlar için bir kanun olmak üzere ihzar edilmişti. Bu lâyiha çok müşkilata tesadüf etti; çünkü o zamanlar bir kanun dört beş meclisten geçtikten sonra kesb-i kat'iyet edebiliyordu. Evvela konsüller sonra sırasıyla Şûrâ-yı Devlet, Tribunal Meclisi ve nihayet Dilsizler Meclisi namıyla maruf meclis-i teşriden geçmek icap ediyordu. Lâyihanın kabulü hususunda konsül ile Tribunal Meclisi arasında ihtilaf-ı efkâr hasıl olduğundan münakaşât bî-sud bir tarzda uzadı. Nihayet Napoléon Bonaparte'ın şahsi tesiriyle 5 Mart 1803 tarihinde lâyihanın ilk mebhası kabul edildi. Bunu takiben diğer mebhaslar dahi ayrı ayrı kabul ve tasdik edilerek 21 Mart 1804 tarihli bir madde-i kanuniye ile işbu müteferrik mebhaslar tevhid edilerek Code Civil des Français yani Fransızların Mecelle-i Ahkâm-ı Medeniyesi ünvanı altında tedvin ve neşr ve ilan edildi. İşbu kanun 1807 tarihinde tekrar tab' edilerek ünvan-ı resmîsi dahi Code Napoléon'a tahvil edilerek bu nam altında şöhret kazandı. 1814 tarihinde diğer bir Şart ile kanunun ismi Code Civil'e tahvil edilmiş ve bu suretle birkaç defalar tebeddülât vâki olmuş ise de nihayet Code Civil tabiri taammüm ederek Fransız Mecelle-i Ahkâm-ı Medeniyesinin ünvan-ı resmîsi olarak kalmıştır.

Cihanşümûl bir şöhrete malik olan Fransız Hukuk-ı Medeniye Kanunu'nda takip edilen sistem Roma hükümdar ve hukukşinaslarından Justinianus ve Gaius'un taksimâtıdır.

Birinci kitap hukuk-ı aile ve ahval-i şahsiyeden, ikinci kitap ahval-i emval-i mülkiyetin tahavvülâtından ve üçüncü kitap da iktisab-ı mülkiyete medar olan ahvalden yani veraset ve vacibât kısımlarından bâhistir.

Bir taraftan kavâid-i nazariyât-ı umumiye-i hukukiye ve bilhassa Roma hukuku nazariyeleri diğer taraftan memleketin ihtiyacât ve temayülât-ı adliyesi nazar-ı dikkate alınmak suretiyle vücûda getirilen Code Civil, Roma hukuku ile teâmülât-ı mahalliyeye müstenit Cermen hukukunun muhteliten tesirleri altında kalmıştır. Vacibât (*Obligations*) ve mülkiyet mebhaslarıyla kısmen veraset bahsinde Roma hukukunun tesirâtı mesbuk olduğu gibi izdivaç mebhasında da bilhassa Paris teâmülünden (*Coutume de Paris*) istihrac-ı ahkâm edilmiştir.

Bi'n-netice diyebiliriz ki Fransa'da taraf taraf hüküm süren Roma hukuku,

Cermen hukuku, Kilise hukuku ve nihayet İhtilalin tevlid ettiği hukuk sistemleri gibi adlî külliyeler işbu kanunun mevadd-ı inşaiyesini terkip edip asırlardan beri müteaddid ilmî eserlerle birbirini takip eden hukukşinaslar da bu âbide-i hukukiyenin mimarlarıdır. Fransız Code Civil'inin Avrupa'daki tesirâtı çok vâsi ve mühimdir. İtalya, Belçika, Romanya, Polonya, Lüksemburg hükümetleriyle Cenevre kantonu ve Baden Dukalığında vücûda getirilen kanun-ı medenîler hep Fransız hukuk-ı medeniyesinden mülhem veya mütercemdirler.

Böylece, hukuk-ı medeniye sahasında matlûb olan vahdet temin edildikten sonra 1806 tarihinde Usul-i Muhakemât-ı Hukukiye Kanunu, 1807 tarihinde Ticaret Kanunu, 1809 tarihinde Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanunu, 1810 tarihinde dahi Kanun-ı Ceza tanzim edilerek bütün Fransa için millî ve vicdanî bir hukuk külliyesi vücûda getirilmiş oldu.

*

İtalya'da Vahdet-i Adlî

Muasır Garp hukuklarının en velûd bir menbaı, en kudretli bir esası olan Roma Hukuku, İtalya arazisinde yaşayan ve satvet ve şaşaasıyla tarihin en geniş sahifelerini dolduran Romalıların deha-yı millîlerini ispat ve tarihteki mevkilerini i'lâ eden yüksek bir abide-i medeniyettir. Bugünkü İtalya'nın Eski Roma ile coğrafi iştirakinden başka ırkî ve harsî alakası şüpheden vareste olmayıp dâî-i münakaşa olduğu gibi hukukiyat nokta-i nazarından ve hatta Roma Hukukunu İtalya'ya hasretmek doğru değildir. Bundan evvelki makalelerimizde izah edildiği vechile Fransa ve Almanya hukukiyatı dahi mühim bir surette Roma hukukuyla alakadardılar; binaenaleyh muasır İtalya hukuku aynı hisse-i iştirake malik olmağla beraber hiçbir zaman Roma hukukunun devamı addedilemez. Filhakika Roma tarihinin ibtidalarından intihasına kadar mütemadi bir tekâmüle mazhar olan Roma hukuku, 476 tarih-i miladîsinde barbar istilasına karşısında münhedim olan Roma-yı Garb ile birlikte sönmüş ve tarihe kalbolmuş gibi görünüyorsa da Bizans (Roma Şark İmparatorluğu) bunu uzun bir müddet daha yaşattı ve hatta büyük bir eser-i tekâmüle mazhar kıldı. İtalya, barbar istilasından Jüstinyen'in fütuhatına kadar bir teşettüt ve mücadele devri geçiriyordu. Miladın beşinci asrı ortalarında Atilla ordularıyla mücadele eden Ostrogotlar İmparator Teodorik'in himmetiyle oldukça kuvvetli bir hükümet tesis ederek imparatorun ismine izafetle Edictum Theodorici namıyla kanun da neşretmişlerdi fakat bunların hüküm ve nüfuzu

kısa bir devreye münhasır kalmıştır.

554 tarihinde, Roma Şark İmparatoru meşhur Justinianus bütün Balkan memalikini fethettikten sonra İtalya'yı da zaptederek eski Roma İmparatorluğunu tesise gayret ettiğinden, zaten Bizans'ta ma'mulun-bih olan Roma hukukunu bütün İtalya'da yeniden tatbik başlandı ve "compilation de Justinien" namıyla maruf olan muktetafât-ı hukukiyesini neşr ve ta'mim eyledi.

İmparator olmaktan ziyade maruf bir hukukşinas olan Justinianus, Roma hukukunu en yüksek bir sahfa-i tekâmüle isal edebildiğinden bu devir Roma hukukunun parlak bir safhası addedilebilir fakat sonraları artık İtalya'da teşettüt ve muzlimiyet bütün manasıyla devam etmeye başladı.

Kurun-ı Vüsta'da İtalya'da Hukukiyât

Bütün İtalya muhtelif aksamına parçalanarak bütün şehirler, dükalar ve derebeyler elinde idi. Avrupanın aksam-ı sairesinde olduğu gibi İtalya'da dahi adli bir mevcudiyet mutasavver değildi; esasen müstebiddâne hakim olan dükalar, derebeyleri kanunu kendi idarelerinin mahsulü addettiklerinden ale'l-ekser kanun neşrine lüzum görmezlerdi; neşredilenler de emirnâme mahiyetindedir. Buna rağmen âlim hukukşinaslar için için tettebbuâtına devam ederek darülfünunlarda ilmî bir hayat-ı hukukiye yaşatmağa çalışıyorlardı. Ez-ân-cümle Bologna Darülfünunu profesörlerinden Irnerius, on birinci asr-ı miladî nihayetlerine doğru velûd ve yeni bir hareket-i ilmiye vücûda getirebildi. 880 tarihinden beri hukuk tedrisi ile meşgul olan mumaileyhin Roma hukukuna dair Paul, Ulpian ve sairenin mevcut olan âsâr-ı meşhureleri ve bilhassa Justinianus'un Corpus Iuris Civilis namıyla meşhur olan eserinin kenarlarına yazmış olduğu tahşiyeler (*glossa*) büyük bir kıymet-i ilmiyeyi haiz olup *glossator* mesleğini tesis etti. Irnerius'dan sonra tahşiye usulü taammüm ederek birçok hukuk profesörleri hep aynı tariki takibe başlayarak glossatorlar tezayüd etti. Bunlar meyanında bilhassa dördü "dört doktorlar" namıyla şöhret kazandılar: Bulgarus, Martinus, Jacobus, Hugo. Bu suretle bütün Avrupa'da Roma hukuku tedrisatına karşı yeni bir meyelan ve iştîyak hasıl oldu. Irnerius bir taraftan mevcut âsâr-ı kadîme kenarlarına yazdığı tahşiyelerle bunları tenvir ve izah ettiği gibi diğer taraftan zeka-yı zâtiyesini daha ziyade tecelli ettiren ve *Hülâsa* (*Summa*) namı verdiği eserler neşrediyordu. Profesör Fitting'in ifadesine nazaran Irnerius'un kıymet-i ilmiyesi asıl bu hülâsalarda tecelli etmektedir.

Summae Codicis namındaki eseri büyük bir şöhret-i ilmiyeye maliktir. Bu yeni hareket-i hukukiyeyi vücûda getiren Irnerius, zamanında “*hukuk şulesi*” (*lucerna juris*) lakabı ile tevsim edilmekte idi. Glossatorlardan sonra post-glossatorlar bu eser-i ilmîye bir başka surette devam ettiler. Birinciler doğrudan doğruya Roma âsâr-ı hukukiyesini haşiyeler ile tefsir ve izah ettikleri halde post-glossatorlar bu glossaları yeni baştan ve bir ikinci defa olarak tahşiyelerle izah ediyorlardı. Hatta bu usul fazla taammüm ederek suistimal dahi edildiğinden tahşiyenin tahşiyesine de ayrıca tahşiyeye yazanlara tesadüf edildi.

Görülüyor ki İtalya'nın müdevvenat-ı hâzıra-i kanuniyesi henüz teşekkül etmezden evvel, geçirdiği safahat-ı inhitata rağmen Roma hukuku daima muhterem ve kıymetli bir mevki işgal ederek her kanuna mehaz oldu. Binaenaleyh Profesör Sadinisi'nin ifadesine nazaran, Roma hukuku hiçbir zaman Garpta ve bilhassa İtalya'da büsbütün amelden sakıt olmamıştır.

Siyasî ve Adlî Vahdet Temin Edilmezden Evvel Mevcut Olan Kanunlar

Avrupanın kısm-ı mühimmini istila eden Şarlman imparatorluğunun işgali altında bile İtalya adlî istiklalini büsbütün kaybetmemiştir. Nitekim Lombardiya'da mahallî örf ve âdât üzerine müstenit bir hukuk sistemi vardır. Teamüle müstenit ve kralların emirnâmeleri ile teftiş edilen Lombardiya hukukunun en be-nâm kanunlarından birisi L'édit de Rhotarius'dur (Rotaris Emirnâmesi). Fakat bu ve buna mümasil emirnâmeler kanun nüfuzunu haiz olmağa beraber şekil itibariyle bugünkü kanunlarımıza müşabeheti yoktur. Bunlar bahislere münkasim birer kitap şeklinde olup bilahare hukukşinaslar tarafında izah ve tefsir edilirler.

Sardunya: Savoie, Piemonte ile Nice ve Cenova dükalığını, Valentinois arazisini ihtiva eden Sardunya Hükümeti 1723 tarihinde İkinci Victor Amadeus'un zaman-ı saltanatında Viktorya Kanunu (*Code Victorien*) namıyla bir kanun-ı medeni neşretmişti. Fakat bu kanun hukuk-ı fer'iyeden addedildiğinden inde'l-hâce Roma hukuku ve teamülat-ı mahalliye esasâtına istinaden hall-i müşkilat edilmesini bizzat kanun kabul ediyor.

Napolyon Bonapart zamanında Şimalî İtalya, Fransızlar tarafından işgal edildiğinden Fransız Kanun-ı Medenîsi dahi İtalya'da icra-yı tesir etmeye başladı. Gerçi Fransızların ricatinden sonra İtalya millî hukukuna

yeniden kavuşmuş ise de Fransız Kanun-ı Medenîsinin müteferrik mahallî kanunlara ilmen mütefevvik olduğu tedricen idrâk ediliyordu. Bu idrâk-i umumî neticesinde Kral Vittorio Emanuele 1820 tarihinde hukukşinaslardan mürekkep bir komisyon teşkil ederek yeni bir kanun-ı medenî ihzarına memur etti. Komisyonun tanzim ettiği hukuk-ı medenî lâyihası 1837 tarihinde kral tarafından kabul edilerek Code Albertin namıyla 1838'den itibaren mevki-i tatbiki vaz' edildi. Bu kanun Kod Napolyon'un tesiri altında bulunmağa beraber esas itibariyle Roma hukukuna müstenittir.

Napoli - Sicilya: On üçüncü asırda müttehit oldukları halde bilahare iftirak eden ve 1405'de Aragonlu Alfonso tarafından yeniden tevhid edilen ve bilahare müteaddid ittihad ve iftirak safhalarından geçen İki Sicilya Hükûmetine 1815 tarihinde Kod Napolyon idhal edilerek 1819 tarihine kadar aynen ibka edilmiş ise de bilahare yine bu esasat dairesinde hukuk-ı medeniye, cezaiye ve usul-i muhakemâta dair hususî kanunlar tanzim edildi. Toskana Grandükalığında da aynı hal vaki olarak evvela Kod Napolyon aynen kabul edilmiştir, bilahare kendilerine mahsus hususi kanunlar tanzim edilmiştir.

Millî ve Hukukî Vahdet

Siyaseten ve hukuken muhtelif şehirlere, hükûmetlere, dükalıklara münkasım olan İtalya'da on dokuzuncu asrın evasıtında büyük bir hareket-i içtimaiye hasıl olmaya başladı. İtalyanların "risorgimento" yani "ba'sü-ba'd'el-mevt" dedikleri bu hareket-i ihtilaliyenin başlıca gayesi vahdet-i millîyi temin etmek olduğundan evvela Şimalî İtalya'yı istila eden Avusturyalılara karşı hücum hareketine ibtidar edilerek başlarında Sardunya Kralı Vittorio Emanuele bulunan ordular ihraz-ı zaferle İtalya'yı Avusturyalıların eyâdisinden tahlis etti. Sonra başlarındaki Garibaldi gibi kahramanlar, Kont Cavour gibi diplomatlar sayesinde milli ve siyasi vahdeti dahi tesis ederek bugünkü İtalya'yı vücûda getirebildiler. Lakin ânifen serd ve beyan olunduğu vechile bu zamana kadar muhtelif siyasi zümrelere münkasım olan İtalya'da, her zümrenin kendine mahsus kanunları vardı. Bunları da tevhid etmek icap etti; Lombardiya'nın da istirdadını müteakip bütün İtalya'ya şamil olacak umumî kanunlar ihzar etmek üzere iki komisyon teşkil edildi. Bunların tertip edebildikleri lâyiha-i kanuniye nazır Cassinis tarafından meclise teklif edilmiş ise de kabul edilmediğinden komisyon mesaisine devam etti ve 1862'de Adliye nazırı Miglietti zamanında

muaddel lâiyhayı teklif etti. Bu da kabul edilmedi.

Adem-i kabulün sebepleri komisyon tarafından ihzar edilen lâiyhalarda o zamana kadar muhtelif şehirlerde mer'ıyyül-icra olan kavânîn-i mahalliye nazar-ı dikkate alınarak müstakillen hareket edildiğinden mebusların hiçbirisini memnun etmek kâbil olmuyordu. Hatanın nezaketini takdir eden nazır Pisanelli; Palermo, Napoli, Floransa, Torino ve Milano şehirlerinde beş komisyon teşkil ederek kavânîn-i mahalliyeyi tetkik ettirdi ve bunları da nazar-ı dikkate alarak ona göre yeni bir lâyiha ihzar ettirdi. İşbu lâyiha 1865 tarihinde büyük bir esbab-ı mucibe lâiyhasıyla meclise teklif edildi. Lâyiha, Ayân tarafından tetkik edilebildiği [halde] Mebusanın hararetli münakaşatı uzayıp gidiyordu. Nihayet bu bî-sud münakaşalarla müsmir bir neticeye vasıl olunamayacağına umumî bir kanaat hasıl olduğundan fi 2 Nisan 1865 tarihli bir madde-i kanuniye ile Ayân tarafından tetkik edilen kanun-ı medenî neşredebilmek selahiyeti hükûmete bahşedildi. Hükûmet de bu selahiyete istinaden 25 Haziran 1865'de mezkur Hukuk-ı Medeniye Lâiyhasını neşrederek 1 Kânun-ı sani 1866 tarihinden itibaren mevki-i tatbika vaz' etti.

İşbu kanunun hin-i tertibinde kavânîn-i mahalliye nazar-ı dikkate alındığı gibi o zamanlar büyük bir şöhrete malik olan Fransız Kanun-ı Medenisinden dahi istifade edildi ve asırlara hakim olan Roma hukuku da kanunun temel taşlarını teşkil etti.